

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНСЬКИХ МОВ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Дацьо Т., Швед Е., Яцків О.

«ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА»

Методичні розробки для студентів факультету іноземної філології

Ужгород – 2024

УДК 81 (076)
Д 21

«Вступ до мовознавства». Методичні розробки для студентів факультету іноземної філології. / Укл. ст.викл. Т. Дацьо, доц. Е. Швед., ст.викл. О. Яцків, – Ужгород: УжНУ, 2024. – 32с.

Рецензент

Анжеліка КІКАЛО, кандидат філологічних наук, доцент кафедри романських мов та зарубіжної літератури

Затверджено на засіданні кафедри романських мов та зарубіжної літератури, протокол
№ 5 від 24.01.24 р.

Затверджено Вченою радою факультету іноземної філології Державного вищого
навчального закладу «Ужгородський національний університет», протокол № 1 від 25.01.24 р.

© Е. Швед, Т. Дацьо, О. Яцків

Пояснювальна записка

Завдання пропонованих “Методичних розробок” – полегшити студенту факультету іноземної філології засвоєння предмету **«Вступ до мовознавства»**. У методичній розробці пропонується студентам план лекційних та практичних занять, план самостійної роботи, список питань, винесених на залік, короткий словник мовознавчих термінів, а також список рекомендованої літератури. Навчальним планом факультету для опанування курсу «Вступ до мовознавства» відведено: 24 годин на лекції, 20 годин на семінари та 46 години на самостійну роботу. Дисципліна викладається на 1 курсі (перший семестр) і завершується складанням заліку. Курс містить 3 залікові кредити ЄКТС. Структура дисципліни містить 2 модулі. Теоретично-практичний курс «Вступ до мовознавства» є обов'язковим для філологічних спеціальностей пропедевтичним курсом, що належить до циклу мовознавчих дисциплін, передбачених навчальними програмами лінгвістів. Курс передбачає ознайомлення із мовознавством як наукою, інформує про виникнення, походження, сутність мови, як явища людської культури, допомагає усвідомити системність мови, її структуру, засвоїти основні поняття та терміни.

Мета і завдання дисципліни

Курс **«Вступ до мовознавства»** знайомить студентів з основами теорії мови, формує уявлення про мову як структуру, дозволяє усвідомити систему мови, засвоїти основні поняття та терміни мовознавчої науки, чим забезпечує вивчення лінгвістичних курсів, в основі яких лежать засвоєння методів лінгвістичного аналізу та інші аспекти лінгвістичної проблематики.

Метою курсу є:

- ознайомлення із мовознавством як наукою;
- ознайомлення з основами теорії мови;

- засвоєння лінгвістичних понять, необхідних для вивчення будь-якої лінгвістичної дисципліни;
- осмислення природи, сутності, функцій та будови мови, значення мови для окремої людини і людства загалом;
- розуміння структури мови, функціонування та взаємодії її структурних одиниць, системного характеру мови;
- з'ясування основних принципів, за якими відбувається зміна мови, її еволюція, що керує історичним розвитком мови, як пов'язані розвиток суспільства і мови.

Після вивчення курсу студенти повинні знати:

- основні поняття та терміни мовознавства;
- мову як систему, її складові частини та структуру;
- закономірності функціонування мови у суспільстві та її розвиток;
- класифікацію звуків мови, визначення закономірностей їх поєднання, усвідомлювати фонетичні процеси, природу і структуру складу, а також наголосу та інтонації;
- передумови виникнення, етапи становлення, форми розвитку та види письма;
- формування принципів орфографії та укладання алфавітів;
- типи відношень слів у лексичній системі мови;
- природу фразеологізмів та їх ознаки;
- типи словників та їх порівняльні характеристики;
- наукові критерії класифікації мов та закономірності їх історичного розвитку;
- граматичні значення, категорії, граматичну форму слова, способи вираження граматичних значень;
- ознаки та структуру найменшої комунікативної одиниці - речення;
- класифікацію мов світу.

Засвоєння і опрацювання дисципліни сформує у студентів-лінгвістів такі уміння:

- класифікувати звуки мови, визначати закономірності їх поєднання, усвідомлювати фонетичні процеси, природу і структуру складу, а також наголосу та інтонації;
- пояснювати певні правописні явища, керуючись принципами орфографії;
- визначати типи відношень слів у лексичній системі мови;
- з'ясовувати природу фразеологізмів та їх ознаки; визначати типи словників та їх порівняльні характеристики;
- окреслювати наукові критерії класифікації мов;
- пояснювати граматичні значення, категорії, граматичну форму слова, способи вираження граматичних значень;
- формулювати ознаки та визначати структуру найменшої комунікативної одиниці – речення;
- визначати чим регулюється утворення речення та словосполучення, і як вони функціонують у мові;
- застосовувати різні класифікації мов світу для визначення мовних сімей і груп;
- користуватись здобутими знаннями для інших лінгвістичних дисциплін.

I модуль***МОВОЗНАВСТВО ЯК НАУКА ПРО МОВУ*****Лекційний модуль**

Тема №1: Вступ. Предмет, завдання і методи науки про мову. Природа і функції мови.

Мета: З'ясувати суть мовознавства як науки про мову, висвітлити його структуру та основні проблеми, визначити місце курсу в лінгвістичній підготовці майбутнього філолога.

Завдання: Навчити студентів визначати завдання науки про мову, місце мовознавства серед інших наук.

План

1. Мовознавство як наука про мову.
2. Проблеми загального і часткового мовознавства.
3. Місце мовознавства в системі наук та зв'язок з ними.
4. Методи лінгвістичних досліджень.

Тема №2: Мова, її природа і функції.

Мета: з'ясувати природу і сутність мови, взаємозв'язок мислення і свідомості, мови і мислення, мови і мовлення.

Завдання: навчити студентів визначати функції мови, установлювати діалектичний зв'язок мови і мовлення, мови і мислення.

План

1. Природа і сутність мови, її функції.
2. Мова та інші засоби спілкування.
3. Мова і мовлення. Взаємодія суб'єктивних і об'єктивних факторів у мові.
4. Мова і мислення. Діалектична єдність мови і мислення в процесі їх виникнення, існування і розвитку.
5. Роль мови у процесі пізнання.

Тема №3: Структура мови.

Мета: розкрити поняття системи і структури мови, познайомити студентів зі знаковим характером мови, з елементами мовної структури.

Завдання: навчити студентів визначати елементи мовної структури у їх взаємозв'язку.

План

1. Системний характер будови мови.
2. Рівні мови. Синхронія і діахронія.
3. Знаковий характер мови. Поняття лінгвістичного знака і рівня мови.
4. Синтагматичні і парадигматичні відношення у мові.

Тема №4: Походження мови. Історичний розвиток мов.

Мета: ознайомити студентів з різними теоріями походження мови, проблемами походження і розвитку мови у працях представників ідеалізму матеріалізму: поглибити знання студентів про суспільний характер мови.

Завдання: навчити студентів визначати основні процеси історичного розвитку мов та взаємодії мов і діалектів.

План

1. Виникнення людської мови як наукова проблема. Міфи і легенди про походження мови.
2. Наука про походження мови.
3. Закономірності розвитку мов. Основні процеси історичного розвитку мов: диференціація та інтеграція.
4. Спорідненість мов.
5. Взаємодія мов і діалектів. Поняття про суперстрат, субстрат і адстрат.

Практичний модуль

Практичне заняття №1

Тема: Предмет, завдання і методи наук про мову.

Мета: з'ясувати предмет і завдання мовознавства, місце мовознавства серед інших наук.

Завдання: Навчити студентів визначити завдання науки про мову, місце мовознавства серед інших наук

Теоретичні питання:

1. Мовознавство як наука про мову.
2. Проблеми загального і часткового мовознавства.
3. Місце мовознавства серед інших наук та зв'язок з ними.
4. Методи мовознавства.

Запитання і завдання для самоконтролю:

1. Дайте визначення мовознавства.
2. Що є предметом мовознавства?
3. У чому полягає різниця між конкретним і загальним мовознавством?
4. Назвіть основні проблеми «Вступу до мовознавства».
5. Які проблеми вирішує прикладне мовознавство?
6. З якими суспільними науками пов'язане мовознавство, і в чому полягає цей зв'язок? Проілюструйте свою відповідь прикладами.
7. Розкрийте взаємозв'язки мовознавства й філософії.
8. З якими природничими науками пов'язане мовознавство?
9. Дайте визначення терміна «метод».
10. Опишіть загальнонаукові методики дослідження.
11. Назвіть основні методи дослідження мови. Розкрийте їх суть.

Практичне заняття № 2-3

Тема: Природа, сутність і функції мови.

Мета: розкрити суспільний характер мови, з'ясувати взаємозв'язки і взаємовідношення мови і мовлення, мови і мислення.

Завдання: навчити студентів диференціювати вербальні та невербальні засоби спілкування, аналізувати функції мови та їх практичні вияви.

Теоретичні питання:

1. Суспільний характер мови та інші засоби спілкування. Вербальні та невербальні засоби спілкування.
2. Функції мови.
3. Взаємодія суб'єктивних і об'єктивних факторів у мові. Мова і мовлення.
4. Мова і мислення.
5. Мова і суспільство.
6. Загальнонародна мова і її диференціація.

Запитання і завдання для самоконтролю:

1. Які погляди на природу мови відомі в науці?
2. Доведіть, що мова є суспільним, а не біологічним чи психічним явищем.
3. Охарактеризуйте немовні засоби спілкування.
4. Назвіть основні функції мови. Охарактеризуйте їх.
5. Чим відрізняється мова від мовлення?
6. Яка роль мови у процесі пізнання?
7. Розмежуйте поняття *свідомість* і *мислення*.
8. Назвіть відомі вам типи мислення. Який із них пов'язаний із мовленням?
9. У чому полягає взаємовплив мови і мислення?
10. З'ясуйте значення мови в житті суспільства.
11. Доведіть, що мова є засобом інтелектуального, морального та естетичного виховання людини.
12. Розмежуйте поняття *мовний стан* і *мовна ситуація*.
13. Що таке мовна політика? Яких мовних сфер торкається мовна політика?

14. Охарактеризуйте відношення, в яких перебувають мова і народ; мова й індивід; мова і соціальні групи.
15. Які існують різновиди загальнонародної мови? Чому літературну мову вважають вищою формою загальнонародної мови.
16. Дайте коротку характеристику функціональних стилів мови.

Модуль самостійної роботи

Тема 1: Мови світу та їх класифікація.

План

1. Загальна характеристика мов світу.
2. Живі і мертві мови. Штучні мови.
3. Порівняльне вивчення мов.
4. Генеалогічна класифікація мов.
5. Типологічна класифікація мов.
6. Соціологічна класифікація мов.

Завдання для контролю:

Опрацювати й законспектувати теоретичний матеріал за поданим планом.

Тема 2: Напрями мовознавства.

План

1. Порівняльно-історичне мовознавство.
2. Типологічне мовознавство.
3. Ареальна лінгвістика.
4. Функціональна лінгвістика.
5. Психолінгвістика.
6. Соціолінгвістика.
7. Когнітивна лінгвістика.

Завдання для контролю:

Опрацювати й законспектувати теоретичний матеріал за поданим планом.

II модуль***ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРНИХ РІВНІВ МОВИ*****Лекційний модуль****Тема № 1: Фонетика як лінгвістична дисципліна**

Мета: познайомити студентів з матеріальною звуковою оболонкою мови, розглянути три аспекти вивчення мовних звуків.

Завдання: навчити розрізняти звук і фонему, виробити уміння класифікації мовних звуків.

План

1. Предмет фонетики. Три аспекти вивчення звуків.
2. Апарат мовлення.
3. Голосні та приголосні звуки, їх класифікація.
4. Артикуляція: звуки, фази артикуляції.

Тема № 2: Комбінаторні та позиційні звукові зміни

Мета: познайомити студентів з позиційними і комбінаторними змінами у фонетичній системі мови.

Завдання: навчити студентів визначати фонетичні зміни у звуковій структурі мови.

План

1. Позиційні звукові зміни.
2. Асиміляція.
3. Акомодація.
4. Дисиміляція.

Тема № 3: Фонологія.

Мета: познайомити студентів із фонетичним членуванням мовленнєвого потоку.

Завдання: навчити транскрибувати слова, звернути увагу на орфоепічні норми.

План

1. Лінгвістичний або фонологічний аспект вивчення мови. Поняття фонемі. Функції фонемі.
2. Фонетична і фонематична транскрипції.
3. Фонетичне членування мовленнєвого потоку.
4. Склад.
5. Дифтонги і монофтонги.
6. Наголос. Інтонація.

Тема № 4: Лексична система мови. Лексикологія як учення про лексичне значення слова та лексичну систему мови

Мета: ознайомити студентів з лексичною системою мови.

Завдання: навчити диференціювати поняття "слово" і "лексика", "полісемія" і "омонімія".

План

1. Слово як предмет лексикології. Слово і лексема.
2. Значення слова. Слово і поняття. Мотивовані і немотивовані значення лексем.
3. Семантична структура слова. Моносемія і полісемія. Пряме і переносне значення лексем.
4. Типи перенесення значень слів.
5. Лексико-семантичні категорії: омонімія, синонімія, антонімія.

Тема № 5: Словниковий склад мови.

Мета: ознайомити студентів з лексико-семантичною системою мови, з різноманітністю словникового складу мови.

Завдання: навчити студентів диференціювати слова відповідно до їх походження.

План

1. Лексика з погляду походження.
2. Зміни в лексичному складі мови. Активна і пасивна лексика. Неологізми. Архаїзми. Історизми.
3. Стилiстичні прошарки лексики. Термінологія.
4. Фразеологія. Класифікація фразеологізмів.

Тема № 6: Граматика як учення про морфологічну і синтаксичну будову мови.

Мета: на конкретних прикладах допомогти студентам освоїти значення понять: «граматична система мови», «граматичне значення», «граматична форма», «граматична категорія».

Завдання: навчити студентів диференціювати поняття "граматичне значення", "граматична форма", "граматична категорія".

План

1. Предмет граматики. Поняття граматичної системи мови. Розділи граматики.
2. Основні поняття граматики: «граматичне значення», «граматична форма», «граматична категорія».
3. Граматичне значення слів і його відношенні до лексичного.
4. Засоби вираження граматичних значень.
5. Граматична форма слова.
6. Граматична категорія. Система граматичних категорій.

Тема № 7: Морфологія як розділ граматики.

Мета: на конкретних прикладах допомогти студентам освоїти значення понять граматичної системи мови: «граматичне значення», «граматична форма», «граматична категорія».

Завдання: сформувати уміння і навички студентів у здійсненні морфологічного аналізу.

План

1. Морфологія як розділ граматики.
2. Морфеміка. Морфемна структура слова. Типи морфем.
3. Частини мови і принципи виділення їх.

Тема № 8: Синтаксис.

Мета: поглибити знання студентів про словосполучення, їх типи, синтаксичні зв'язки слів, основні ознаки речення та його актуальне членування.

Завдання: поглибити знання студентів про синтаксичний рівень мови.

План

1. Поняття словосполучення.
2. Типи словосполучень.
3. Синтаксичні зв'язки слів.
4. Речення та його ознаки.
5. Актуальне членування речення.

Практичний модуль

Практичне заняття № 5

Тема: Фонетика.

Мета: познайомити студентів з матеріальною звуковою оболонкою мови, розглянути три аспекти вивчення мовних звуків, навчити розрізняти звук і фонему, виробити уміння класифікації мовних звуків.

Теоретичні питання:

1. Фонетика як лінгвістична дисципліна. Предмет фонетики. Значення фонетики як науки.
2. Три аспекти вивчення звуків.
3. Визначення і характеристика звуків з фізико-акустичного аспекту.
4. Визначення і характеристика звуків з анатомо-фізіологічного аспекту. Апарат мовлення.
5. Три фази артикуляції мовного звука.
6. Голосні і приголосні звуки. Класифікація їх.
7. Фонетичні зміни (акомодація, асиміляція, дисиміляція, гаплогія, дієреза, редукція, протеза, епентеза, метатеза).

Завдання і запитання для самоконтролю:

1. Що є об'єктом фонетики?
2. У чому практичне значення фонетики?
3. Поясніть, чим відрізняється загальна фонетика від конкретної, описова від історичної. Що є предметом вивчення зіставної фонетики?
4. Що таке експериментальна фонетика?
5. З якими нелінгвістичними дисциплінами пов'язана фонетика?
6. Охарактеризуйте звук людської мови як фізичне явище.
7. Дайте характеристику мовленнєвого апарата.
8. Що таке артикуляція? Із яких фаз вона складається?
9. Назвіть основні відмінності між голосними й приголосними звуками.
10. За якими ознаками характеризуються голосні звуки?

11. За якими ознаками характеризуються приголосні звуки?
12. Назвіть позиційні зміни звуків, поясніть їх суть.
13. Дайте визначення комбінаторних змін звуків. Назвіть їх.

Практичне заняття № 6

Тема: Фонологія

Мета: навчити студентів розрізняти звук і фонему, познайомити із фонетичним членуванням мовленнєвого потоку, навчити транскрибувати слова, звернути увагу на орфоепічні норми.

Теоретичні питання:

1. Лінгвістичний або фонологічний аспект вивчення мови. Поняття фонему. Функції фонему.
2. Фонетична і фонематична транскрипції.
3. Фонетичне членування мовленнєвого потоку.
4. Склад.
5. Дифтонги і монофтонги.
6. Наголос. Інтонація.

Завдання і запитання для самоконтролю:

1. Розкрийте поняття «функціональний аспект вивчення звуків».
2. Дайте визначення фонему, назвіть її функції.
3. Чим різняться звук і фонема?
4. Де використовується транскрипція?
5. Дайте визначення складу. Які типи складів вам відомі?
6. Які типи наголосу вам відомі?
7. Дайте визначення монофтонга і дифтонга. Наведіть приклади дифтонгів у різних мовах.

Практичне заняття № 7

Тема: Лексична система мови. Лексикологія як учення про лексичне значення слова та лексичну систему мови. Словниковий склад мови.

Мета: ознайомити студентів з лексичною системою мови, з різноманітністю словникового складу мови.

Теоретичні питання:

1. Слово як предмет лексикології. Слово і лексема.
2. Значення слова. Слово і поняття. Мотивовані і немотивовані значення лексем.
3. Семантична структура слова. Моносемія і полісемія. Пряме і переносне значення лексем.
4. Типи перенесення значень слів.
5. Лексико-семантичні категорії: омонімія, синонімія, антонімія.
6. Лексика з погляду походження.
7. Зміни в лексичному складі мови. Активна і пасивна лексика. Неологізми. Архаїзми. Історизми.
8. Стилiстичні прошарки лексики. Термінологія.
9. Фразеологія. Класифікація фразеологізмів.

Завдання і запитання для самоконтролю:

1. Вкажіть на різницю між словом та лексемою.
2. У чому різниця між мотивованим та немотивованим значенням лексем?
3. Наведіть приклади прямого та переносного значення лексем.
4. В чому полягає різниця між лексико-семантичними категоріями синонімії та антонімії?
5. Наведіть приклади неологізмів та архаїзмів.
6. Дайте визначення поняття «термін», та наведіть приклади термінів.
7. Що вивчає розділ «Фразеологія».
8. Назвіть основні класифікації фразеологізмів.

Практичне заняття № 8-9

Тема: Граматика як учення про морфологічну та синтаксичну будову.

Мета: на конкретних прикладах допомогти студентам освоїти значення понять граматичної системи мови: «граматичне значення», «граматична форма», «граматична категорія».

Теоретичні питання:

1. Предмет граматики. Основні одиниці граматичної будови. Розділи граматики.
2. Граматичне значення слова. Засоби вираження граматичних значень.
3. Граматичні категорії.
4. Граматична форма слова (синтетичні та аналітичні форми слів).
5. Морфеміка. Морфемна структура слова. Типи морфем.

Завдання і запитання для самоконтролю:

1. Дайте визначення граматики.
2. З яких розділів складається граматика?
3. Що є предметом морфології і синтаксису?
4. Яке місце в структурі мови займає граматика?
5. Що таке граматичне значення? Чим воно відрізняється від лексичного?
6. Які типи граматичних значень ви знаєте?
7. Дайте визначення граматичної категорії.
8. Назвіть і охарактеризуйте основні граматичні категорії.
9. Що таке лексико-граматичні розряди?
10. Що ви розумієте під способом вираження граматичних значень?
11. Які способи вираження граматичних значень називають синтетичними?
12. Які аналітичні способи вираження граматичних значень вам відомі? Наведіть приклади.

Модуль самостійної роботи

Тема 1: Словотвір (дериватологія).

План

1. Словотвір як учення про способи і засоби творення слів.
2. Основні поняття дериватології, словотвірне значення, твірна основа словотворчий засіб, словотворчий тип і розряд, словотворча модель.
3. Основні способи словотворення.
4. Зміни в морфологічній структурі слів: спрощення, перерозклад, декореляція, ускладнення.

Завдання для контролю:

Опрацювати й законспектувати теоретичний матеріал за поданим планом.

Тема 2: Звукова мова і письмо. Основні етапи розвитку письма.

План

1. Функції і призначення письма в суспільстві.
2. Основні етапи розвитку письма: предметне письмо, піктографія, ідеографія, складове письмо, буквено-звукове письмо.
3. Виникнення алфавіту. Коротка характеристика основних з них.
4. Слов'янське письмо.
5. Графіка.
6. Орфографія. Принципи орфографії.

Завдання для контролю:

Опрацювати й законспектувати теоретичний матеріал за поданим планом.

Тема 3: Лексикографія

План

1. Поняття лексикографії. Завдання лексикографії.
2. Типи словників.
3. Енциклопедичні словники.

4. Лінгвістичні словники.
5. Характеристика найважливіших словників.

Завдання для контролю:

Опрацювати й законспектувати теоретичний матеріал за поданим планом.

Короткий словник мовознавчих термінів

Гносеологічна функція мови (*грец.* gnosis – пізнання й logos – слово, вчення) – пізнавальна функція (мова як інструмент пізнання світу).
Синоніми: пізнавальна функція, когнітивна функція.

Градуальні опозиції фонем – протиставлення фонем за різним ступенем (градацією) однієї і тієї самої ознаки.

Грамати́ка (*грец.* grammatike (techne) – мистецтво читати й писати букви, від gramma – літера) – 1) будова мови, тобто система способів словотворення, морфологічних категорій й форм, синтаксичних категорій й конструкцій; 2) розділ мовознавства, що вивчає граматичну будову мови та поєднання слів у словосполученнях і реченнях.

Грама́тична категорія – система протиставлених один одному рядів граматичних форм із однорідними значеннями.

Грама́тичне значення – узагальнене, абстрактне мовне значення, властиве багатьом словам, словоформам, синтаксичним конструкціям і яке має у мові своє регулярне (стандартне) вираження.

Грама́тичне значення слова – це відомості про належність цього слова до тієї чи іншої частини мови, а також про граматичні ознаки цієї частини мови, які змінюють форму слова (рід, число, відмінок, вид, час тощо).

Граме́ма – 1) компонент граматичної категорії, видове поняття щодо граматичної категорії як родового поняття; 2) елементарна одиниця граматичного значення.

Графі́ка – вивчає сукупність всіх умовних знаків, за допомогою яких звуки передаються на письмі.

Дедукція (*лат.* deductio, від deduco) – спосіб дослідження, який полягає в переході від загального до окремого; одна із форм умовиводу, за якої на основі загального правила із одних положень, виводиться нове істинне положення.

Денотат (*лат.* denotatus – позначений) – предмет чи явище навколишньої дійсності, із яким співвідноситься певна мовна одиниця, чи одиниця, яку можна назвати певним іменем.

Диглосія (*грец.* dys – двічі, glossa – мова) – мовна ситуація, за якої в одному суспільстві існує дві мови чи дві форми однієї мови, що виконують відмінні функції.

Дисиміляція (*лат.* dissimilatio – розподібнення) – розподібнення артикуляції двох однакових чи подібних звуків у межах слова, втрата ними спільних фонетичних ознак.

Дискурс (*франц.* discours – мовлення) – текст у сукупності прагматичних, соціокультурних, психологічних та інших чинників; мовлення, «занурене в життя».

Дистинктивна функція фонем (*лат.* distinguere – розпізнавати, розрізняти) – функція, котра полягає у фонетичному розпізнаванні й семасіологічному ототожненні/розрізненні слів й морфем.

Дистрибутивний аналіз – одна із основних методик визначення й класифікації одиниць мови в дескриптивній лінгвістиці, котра базується виключно на розподілі одиниць відносно одна одної у потоці мовлення, вивченні оточення (дистрибуції) аналізованої одиниці.

Діалектні слова (діалектизми) – це слова, які використовуються лише мешканцями тієї чи іншої місцевості (напр., кукэля - зозуля, буцян - чорногуз, пчулник - пасіка).

Діахронічне мовознавство – мовознавство, яке розглядає мову в її історичному розвитку. Синонім: історичне мовознавство.

Діахронія (*грец.* dia – через й chronos – час, тобто різночасність) – 1) історичний розвиток мови; 2) дослідження мови в часі, в її історичному розвитку.

Дієреза (*грец.* diairesis – поділ, розділяння) – викидання звуку чи складу в слові для зручності вимови.

Евфемізми (*грец.* euphemismos, від eu – добре й rhemi – кажу) – емоційно нейтральні слова чи вирази, вживані замість синонімічних слів чи виразів, котрі здаються мовцеві непристойними, грубими чи нетактовними.

Емотивна функція мови – функція вираження почуттів і емоцій.

Епентеза (*грец.* epenthesis – вставка) – поява у словах неетимологічного звуку між двома іншими для полегшення переходу між артикуляціями різних звуків.

Естетична функція мови – функція вираження й виховання прекрасного. Синонім: поетична функція.

Етимологія (*грец.* etimon – істина й logos – слово, вчення) – 1) походження слів; 2) розділ мовознавства, який вивчає походження слів.

Етнолінгвістика (*грец.* ethnos – народ й лінгвістика) – напрям у мовознавстві, який вивчає мову в її зв'язках із культурою, взаємодію мовних, етнокультурних й етнопсихологічних чинників у функціонуванні та розвитку мови.

Зіставне мовознавство – мовознавча дисципліна, котра вивчає дві чи, більше мов із метою виявлення їхніх подібностей і відмінностей на всіх рівнях мовної структури. Синоніми: контрасна лінгвістика, конфронтативна лінгвістика.

Зіставний метод – сукупність прийомів дослідження і опису мови через її системне порівняння із іншою мовою із метою виявлення її специфіки. Синоніми: контрастивний метод, типологічний метод.

Знак – матеріальний, чуттєво сприйманий предмет, який є представником іншого предмета й використовується для отримання, зберігання й передачі інформації.

Ієрогліф (*грец.* hieros – священний й glyphe – різьблене зображення) — графічний знак, у зображенні якого зберігається деяка символічна подібність із зображуваним предметом.

Індоєвропейські мови – родина споріднених мов, до якої входять індійська,

іранська, слов'янська, балтійська, германська, романська, кельтська, грецька, албанська, вірменська групи мов.

Індукція (*лат. inductio* — наведення, збудження) — прийом дослідження, за яким на підставі вивчення окремих явищ робиться загальний висновок про весь клас цих явищ, узагальнення результатів окремих конкретних досліджень.

Інтерлінгвістика (*лат. inter* — між і *лінгвістика*) — розділ мовознавства, який вивчає міжнародні мови як засіб міжмовного спілкування.

Інтерференція (*лат. inter* — між, взаємно і *fero* — несу) — взаємодія мовних систем за двомовності, яка виражається у відхиленнях від норми і системи другої мови під впливом рідної.

Інтонція (*лат. intonare* — голосно вимовляти) — ритміко-мелодійний малюнок мовлення, який служить у реченні засобом вираження синтаксичних значень і емоційно-експресивного забарвлення.

Когнітивна лінгвістика (*англ. cognition* — знання, пізнання; пізнавальна здатність) — мовознавчий напрям, в якому функціонування мови розглядається як різновид когнітивної (пізнавальної) діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища.

Компаративний метод (*лат. comparativus* — порівняльний) — див. Порівняльно-історичний метод.

Комунікативна функція мови (*лат. communicatio* — повідомлення, зв'язок) — функція спілкування між людьми, народами.

Конотативна функція мови (*лат. connatus* — народитися (виникнути) разом, одночасно; бути вродженим) — функція засвоєння.

Конвергенція (*лат. convergo* — сходжусь, наближаюсь) — 1) збіг двох чи більше звуків мови в один звук; 2) зближення і збіг двох мов унаслідок контактування.

Конотація (*лат. co(n)* — префікс, що означає об'єднання, сумісність, і *notatio* — позначення) — додаткові семантичні і прагматичні особливості («співзначення») лексичного значення та значень інших мовних рівнів, які нашаровуються на їхній предметно-поняттєвий аспект.

Корелятивні опозиції фонем (*лат.* со(n) – префікс, що означає об'єднання, спільність, сумісність, і *relatio* – відношення) — опозиції, члени яких розрізняються тільки однією ознакою, а за всіма іншими – збігаються.

Кореляція (*лат.* *correlatio* – співвідношення) – 1) ряд фонематичних опозицій за однією диференційною ознакою; 2) взаємна зумовленість, семіологічна залежність двох чи більше одиниць мови.

Корінь – основна, єдина обов'язкова для кожного слова морфема, що є носієм його лексичного значення, повторюється в усіх граматичних формах і споріднених словах.

Креольські мови (*франц.* *creole*, від *ісп.* *criollo* – людина мішаного походження, від батьків двох рас) – мови, сформовані на основі піджинів і які стали рідними для певного колективу їх носіїв.

Лексема (*грец.* *lexis* – слово, вислів) – слово як сукупність усіх його форм і значень, як структурний елемент мови.

Лексико-граматичні розряди (категорії) – граматично релевантні групи слів у межах певної частини мови, для яких характерна спільна семантична ознака (збірність, речовинність, зворотність тощо).

Лексикографія (*грец.* *lexis* – слово, вислів і *grapho* – пишу) – розділ мовознавства, пов'язаний зі створенням словників та опрацюванням їх теоретичних засад.

Лексико-семантична система – один із рівнів мовної структури, що складається із слів та їхніх значень.

Лексико-семантичне поле – сукупність парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ.

Лексико-семантичний спосіб словотворення – спосіб словотворення, за якого основним словотворчим засобом є зміна лексичного значення твірного слова (при збереженні його матеріальної структури).

Лексико-синтаксичний спосіб словотворення – спосіб словотворення, за якого нові слова творяться шляхом поєднання в одному слові двох чи більше слів або словоформ внаслідок лексикалізації словосполучень.

Лексичне значення – історично закріплена у свідомості людей віднесеність слова з певним явищем дійсності.

Метод лінгвістичної географії – метод, який полягає у нанесенні на географічну карту даних про особливості певних мовних явищ у вигляді ізоглос (ліній, які позначають межі поширення певного мовного явища).

Методика безпосередніх складників – спосіб подання словотвірної структури слова і синтаксичної структури словосполучення чи речення у вигляді ієрархії вкладених один в одного елементів.

Методика семантичного поля – спосіб дослідження лексико-семантичних систем двох чи більше мов, який полягає в тому, що семантичне поле однієї мови накладається на відповідне поле іншої і таким чином устанавлюються їхні відмінності, зумовлені неоднаковим членуванням мовами навколишнього світу.

Методика фізіологічних реакцій – методика, яка полягає в реєстрації фізіологічних реакцій людського організму (судинна реакція, розширення зіниць ока, зміни частоти пульсу тощо) на певні мовленнєві стимули.

Мова – природна система комунікативних знаків і правил їх функціонування.

Мова-еталон – ідеальна мовна система, спеціально сконструйована лінгвістом, у якій представлені універсальні властивості всіх мов, як основа (ґло) для зіставних досліджень мов.

Мовлення – конкретно застосована мова; засоби спілкування в їх реалізації.

Мовна асиміляція – процес утрати етносом рідної мови і перехід на мову іншого (панівного) етносу.

Мовна картина світу – спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу,

інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами.

Мовна норма – сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування.

Морф (*грец.* *morphe* – вигляд, форма) – конкретний лінійний представник морфеми, один із формальних її різновидів; найкоротший мінімальний відрізок словоформи, наділений значенням.

Морфема (*грец.* *morphe* – вигляд, форма) – мінімальна двостороння одиниця мови, тобто одиниця, що має план вираження і план змісту і яка не членується на простіші одиниці такого самого роду.

Морфологічний рівень мови – система механізмів мови, яка забезпечує побудову словоформ та їх розуміння.

Морфологічний спосіб словотворення – спосіб словотворення, за якого словотворчим формантом є афіксальні засоби.

Морфологія (*грец.* *morphe* – вигляд, форма і *logos* – слово, вчення) – 1) граматична будова слова; система притаманних мові морфологічних одиниць, категорій і форм, а також правил їх функціонування; 2) розділ граматики, який вивчає закономірності функціонування і розвитку цієї системи.

Нульова морфема – морфема, яка не має реального звукового вираження в одній із форм парадигми і виділяється, усвідомлюється тільки у співвідношенні з матеріально вираженими морфемами в інших формах цієї ж парадигми.

Описовий метод – метод планомірної інвентаризації одиниць мови і пояснення особливостей їх будови та функціонування на певному етапі розвитку мови, тобто в синхронії.

Опозиції фонем (*лат.* *oppositio* – протиставлення) – протиставлення двох чи кількох фонем для виявлення різниці між ними.

Орфографія (*грец.* *orthographia*, від *orthos* – правильний і *grapho* – пишу) – історично сформована й загальноприйнята система правил щодо передачі мовлення на письмі.

Предикат (лат. praedicatum – сказане) – конститутивний елемент судження, тобто те, що говориться (стверджується або заперечується) про суб'єкт.

Предикативність – комплексна синтаксична категорія, яка виражає відношення повідомлюваного до дійсності і формує речення як комунікативну одиницю.

Пресупозиція (лат. praesuppositio – попереду і suppositio – припущення, презумпція) – компонент смислу речення, який повинен бути істинним для того, щоб речення не сприймалось як семантично аномальне або недоречне в даному контексті.

Речення – основна синтаксична одиниця, яка являє собою інтонаційно оформлене смислове і граматичне ціле, що формує і виражає окрему відносно закінчену думку й відношення її змісту до дійсності.

Рівні мови – складові частини структури мови (яруси), кожна з яких характеризується сукупністю відносно однорідних одиниць і набором правил, що регулюють їх використання і групування в різні класи й підкласи, і знаходиться в ієрархічних відношеннях щодо інших (фонологічний, морфологічний, лексико-семантичний і синтаксичний рівні).

Рід – граматична категорія, яка властива різним частинам мови і полягає в розподілі слів за двома чи трьома класами, традиційно співвіднесеними з ознаками статі або їх відсутністю.

Семіотика (грец. semeion – знак) – наукова дисципліна про різні системи знаків, які використовують для передачі інформації.

Сильна позиція фонем – позиція, в яких протиставлення і розрізнення фонем досягають повної сили.

Синхронія (грец. synchronos – одночасний) — 1) стан мови на певний момент (період) її розвитку; 2) вивчення мови в цьому стані (в абстракції від часового чинника).

Система мови (грец. systema – ціле, що складається з частин; поєднання) – множинність елементів будь-якої природної мови, які перебувають у відношеннях і зв'язках один з одним і утворюють певну єдність і цілісність.

Склад – звук або комплекс звуків, що вимовляється одним поштовхом

видихуваного повітря; мінімальна одиниця мовленнєвого потоку, яка складається з максимально звучного звука і прилеглих до нього менш звучних звуків.

Слово – основна структурно-семантична одиниця мови, яка співвідноситься з предметами, процесами, явищами дійсності, їхніми ознаками та відношеннями між ними, вільно відтворюється у мовленні й служить для побудови висловлень.

Субстрат (*лат.* sub – під і stratum – шар, пласт) – мова-підоснова, елементи якої розчинилися в мові, що нашарувалася на неї; сліди витісненої місцевої мови.

Філологія (*грец.* philologia, від phileo – любити і logos – слово) – загальна назва дисциплін, які вивчають мову, літературу й культуру народу переважно через дослідження писемних текстів.

Флексія (*лат.* flexio – згинання, відхилення) – змінний афікс наприкінці слова, що виражає синтаксичні відношення між словами у словосполученні й реченні.

Флективні мови – мови, в яких провідну роль у вираженні граматичних значень відіграє флексія (закінчення). Синонім: фузійні мови.

Фонема (*грец.* phonema – звук, голос) – мінімальна звукова одиниця мови, яка служить для розпізнавання й розрізнення значеннєвих одиниць – морфем і слів.

Фразеологія (від *грец.* phrasis- вираз, зворот і logos-слово, вчення) – сукупність усталених зворотів певної мови, а також розділ науки про мову, що вивчає стійкі словосполучення.

Фразеологічний проміжний рівень мови – рівень мови, який перебуває на стику лексико-семантичного й синтаксичного рівнів.

Фразеологічні вирази – стійкі за складом і вживанням семантично подільні звороти, які складаються зі слів із вільним значенням.

Фразеологічні єдності – семантично неподільні фразеологічні одиниці, цілісне значення яких умотивоване значенням їх компонентів.

Фразеологічні зрощення – семантично неподільні фразеологічні одиниці, значення яких не впливає зі значень їх компонентів.

Фразеологічні сполучення – звороти, в яких самостійне значення кожного слова є абсолютно чітким, але один із компонентів має зв'язане значення.

Фразеологія (*грец.* phrasis – вираз і logos – слово) – 1) сукупність фразеологізмів певної мови; 2) розділ мовознавства, який вивчає фразеологічний склад мови.

Частини мови – лексико-граматичні класи слів, які виділяють на основі спільності логіко-семантичних, морфологічних і синтаксичних властивостей.

Частотні словники – словники, в яких слова розташовуються не за алфавітом, а за спадом частот, тобто в порядку від найбільш частотного до найменш частотного.

Члени речення – мінімальні синтаксичні одиниці, які виконують у реченні формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні функції і виражаються повнозначними словами або сполуками слів.

Питання до заліку

1. Мовознавство як наука про мову. Проблеми загального і часткового мовознавства. Місце мовознавства серед інших наук та зв'язок з ними.
2. Методи дослідження мови.
3. Природа і сутність мови. Функції мови.
4. Мова і мислення. Роль мови у процесі пізнання.
5. Мова як знакова система.
6. Мова і мовлення. Взаємодія суб'єктивних і об'єктивних факторів у мові.
7. Структура мови. Системний характер мови. Розділи мовознавчих наук.
8. Фонетика як лінгвістична дисципліна. Три аспекти вивчення мовного звука. Апарат мовлення.
9. Комбінаторні та позиційні зміни звуків.
10. Класифікація звуків.
11. Фонетичне членування мовленнєвого потоку. Склад. Дифтонги. Наголос. Інтонація. Орфоепія.
12. Лінгвістичний, або фонологічний аспект у характеристиці звуків. Поняття фонем.
13. Фонологія. Фонема та її алофони.
14. Фонетична і фонематична транскрипції.
15. Лексикологія як учення про лексичне значення слова та лексичну систему мови. Слово як предмет лексикології. Слово і лексема. Основні ознаки слова.
16. Лексичне значення слова. Слово і поняття. Мотивовані і немотивовані значення лексем.

17. Семантична структура слова. Моносемія і полісемія. Пряме і переносне значення слова.
18. Типи перенесення слів.
19. Лексико-семантичні категорії: омонімія, синонімія, антонімія.
20. Поняття лексико-семантичної системи. Лексико-семантичне поле.
21. Словниковий склад мови. Лексика з погляду походження.
22. Історичні зміни словникового складу мови. Причини історичних змін у лексиці. Архаїзми, неологізми, історизми, запозичення.
23. Стилiстичні шари лексики. Книжна і розмовна лексика. Просторічна лексика. Діалектизми. Професіоналізми. Жаргонізми і вульгаризми.
24. Термінологія. Термін. Ознаки терміна.
25. Фразеологія. Класифікація фразеологізмів. Джерела фразеологізмів.
26. Лексикографія як теорія і практика укладання словників. Типи словників.
27. Словотвір як учення про способи і засоби творення слів.
28. Морфеміка. Морфемна структура слова. Типи морфем.
29. Основні поняття дериватології: словотвірне значення, твірна основа і словотворчий тип і розряд, словотворча модель, словотворчий клас.
30. Основні способи словотворення.
31. Зміни в морфологічній структурі слів: спрощення, пере розклад, деко реляція і ускладнення.
32. Граматика як учення про морфологічну і синтаксичну будову мови.
33. Граматичне значення. Засоби вираження граматичних значень.
34. Граматична форма слова. Синтетичні і аналітичні форми слів.
35. Граматична категорія. Система граматичних категорій.
36. Морфологія як розділ граматики.
37. Частини мови і принципи виділення їх.
38. Міфи і легенди про походження мови.
39. Закономірності розвитку мов. Основні процеси історичного розвитку мов: диференціація та інтеграція.
40. Спорідненість мов світу.
41. Взаємодія мов і діалектів. Поняття про субстрат, суперстрат і адстрат.
42. Літературна мова як історична категорія.
43. Функції і призначення письма в суспільстві. Основні етапи розвитку письма.
44. Виникнення алфавітів. Коротка характеристика основних з них. Слов'янське письмо.
45. Графіка. Орфографія. Принципи орфографії.
46. Багатоманітність мов світу. Живі і мертві мови. Штучні мови. Міжнародні мови. Мови міжнародного спілкування.
47. Генеалогічна класифікація мов.
48. Типологічна класифікація мов.
49. Порівняльне вивчення мов.
50. Розвиток мови. Причини мовних змін.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ**Основна література**

1. Береза Т. Гарна мова – одним словом: словник вишуканої української мови. Львів, 2021
2. Береза Т. Мова – не калька: словник української мови. Львів, 2020.
3. Гардах С. Мова нам на користь. К., 2021.
4. Глущенко В.А., Ледняк Ю.В., Овчаренко В.І. Мова як система: Навчальний посібник. К., 2011.
5. Дубчак О. Перемагати українською. К., 2022.
6. Дубчак О. Чути українською. К., 2022.
7. Зеленько А. С. Вступ до мовознавства (у схемах і таблицях). – Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2009. – 149 с.
8. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства: підручник. – К. : ВЦ „Академія”, 2006.
9. Кочерган Михайло Вступ до мовознавства. Підручник, К., 2010.
10. Кочерган М.П. Мовознавство. К.: Видавничий центр "Академія", 2001. 412 с.
11. Крижанівська Ольга Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики К., 2010.
12. Миголинець. О.Ф. Вступ до мовознавства: Практичні завдання для студентів філологічного факультету. Ужгород, 2022.
13. Український правопис. Харків, 2020.
14. Радішевська М. Українська мова. Новий довідник. Упор. К., 2020.
15. Юшук І.П. Вступ до мовознавства. К., 2000.

Термінологічні й енциклопедичні словники

1. Левицький Ю. М. Мови світу : Енциклопедичний довідник. – Львів, 1998.
2. Українська мова. Енциклопедія. За ред. І. В. Муромцева. – К. : Майстер-клас, 2011. – 400 с.
3. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. За ред. С.Я. Єрмоленко. К., 2001.
4. Українська мова: Енциклопедія. К., 2000.
5. Мала філологічна енциклопедія. Укл. О.І.Скопненко, Т.В. Цимбалюк. К., 2007.
6. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. К., 2006.
7. Сербенська О. Словник паронімів української мови. Львів, 2020
8. Терлак З. Пунктуаційний словник-довідник. Львів, 2021.
9. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник. К.: "Артек", 1998. 336 с.

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет

1. Вебсайт ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». Електронні версії підручників. URL: <https://imzo.gov.ua/pidruchniki/pereliki/>.
2. Вебсайт МОН. URL: <https://mon.gov.ua/ua>.
3. Сайт електронного навчання ДВНЗ «УжНУ». URL: <https://e-learn.uzhnu.edu.ua/login/index.php>.
4. Сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. URL: <http://nbuv.gov.ua>.